

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Ἄ. Γ. Προκοπίου, Ὁ λαὸς τῆς Βίβλου. Ἀθήναι, 1959 σελ. 187.

Ὁ ἐν τῷ Ἐ. Μ. Πολυτεχνεῖφ καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς Τέχνης κ. Ἄ. Προκοπίου, γνωστός ἐκ πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἔργων ἀναγομένον εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην καὶ εἰς τὴν Αἰσθητικὴν, ἀφιερώνει τὸ παρὸν ἔργον εἰς τὸν Ἰσραήλ, τοῦ ὁποῖου τὴν νέαν ἔθνικὴν ἔστιαν ἐπεσκέφθη καὶ ἐντεῦθεν ἔλαβε τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀσχοληθῆ ἐνταῦθα ὄχι μόνον περὶ τὴν ἔστιαν ταύτην καὶ τὸν ἐν αὐτῇ ἐπαναγκατασταθέντα ἀρχαῖον καὶ πράγματι ἐκλεκτὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν παλαιάν του ἱστορίαν. Ὁ πρῶτος πυρὴν τοῦ βιβλίου, ὡς παρατηρεῖ ἐν τῷ προλόγῳ του ὁ συγγραφεὺς, ἐσχηματίσθη διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθέντων πρὸ δύο ἐτῶν ἄρθρων καὶ περιεχόντων ἐντυπώσεις του ἐκ τῆς χώρας τοῦ Ἰσραήλ καὶ μελέτας περὶ τῆς ζωγραφικῆς καὶ χαρακτικῆς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1958 ὀργανωθείσης ἐκθέσεως τῆς Ἰσραηλιτικῆς τέχνης.

Ὁ σκοπὸς τῶν ἄρθρων ἐκείνων καὶ τοῦ παρόντος βιβλίου, διατηροῦντος τὸν δημοσιογραφικὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, εἶναι «νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Ἰσραήλ μὲ τὰς σκιάς καὶ τὰ φῶτα τοῦ ἱστορικοῦ, πνευματικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ του βιώματος». Τὸ μετὰ πολλῆς φιλοκαλίας καὶ φιλοτιμίας, συντεταγμένον τετυπωμένον βιβλίον τοῦτο, στηριζόμενον ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν μελέτην διαφόρων ἱστορικῶν συγγραμμάτων τῆς κριτικῆς λεγομένης σχολῆς τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης τῆς Παλ. Διαθήκης μετὰ τῶν ἐπισφαλῶν πολλὰκις πορισμάτων αὐτῆς, ὡς καὶ βιβλικῶν ἀρχαιολογικῶν ἔργων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς προσωπικὰς πληροφορίας καὶ ἐντυπώσεις τοῦ κ. Προκοπίου, ληφθείσας κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἰσραήλ, ἀναγινώσκειται μετὰ πολλοῦ διαφέροντος, μεθ' ὃ καλὸν θὰ εἶναι, νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἐπιφυλακτικότης ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς τῶν συγγραφέων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται. Ἀποτελεῖται δ' ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τριῶν κυρίων μερῶν, ἐν μὲν τῷ Α' τῶν ὁποίων γίνεται λόγος περὶ τῆς γενέσεως καὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ Ἰσραήλ (κεφ. 5, σελ. 11-128), ἐν δὲ τῷ Β' περὶ τῆς δοκιμασίας τοῦ Ἰσραήλ (κεφ. 6, σελ. 129-242) καὶ ἐν τῷ Γ' περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰσραήλ εἰς νέαν πολιτικὴν καὶ ἔθνικὴν ζωὴν ἀπὸ τοῦ 1948 (κεφ. 5 σελ. 243-316), μεθ' ἃ μέρη ἐπακολουθεῖ ὁ ἐπίλογος (σελ. 317-319), βιβλιογραφία καὶ εὔρητήρια. Τὸ βιβλίον κοσμεῖται διὰ 54 καλλιτεχνικῶν εἰκόνων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀρχαίαν, τὴν μεσαιωνικὴν καὶ τὴν σύγχρονον ἔποχην καὶ ζωὴν τοῦ Ἰσραήλ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Novum Testamentum cum apparato critico curavit + Eb. Nestle, novis curis elaboraverunt D. Erwin Nestle et D. Kunt Aland. Editio vicesima quarta. Stuttgart. Privileg. Württemb. Bibelgesellschaft. 1960.

Ἡ μετὰ χεῖρας νέα κριτικὴ ἔκδοσις τῆς Κ. Διαθήκης τοῦ Eb. Nestle, ἐπεξεργασμένη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρὸς καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster καθηγητοῦ κ. Aland ἀποτελεῖ πράγματι πρόοδον, καθ' ὅσον, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐπιωφελεῖται καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ 1957 δημοσιευθέντα σπουδαῖα κείμενα καὶ μάλιστα τὸ β' μέρος τοῦ λεγομένου Papyrus Bodmer II (Ἰωάννου 14-21), χρονολογουμένου περίπου ἀπὸ τοῦ 200 μ.Χ., ὡς καὶ τῶν παπύρων Bodmer VII (ἐπιστολὴ Ἰούδα) καὶ VIII Α' καὶ Β' Πέτρου) χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ Γ' αἰῶνος, ἔπειτα δὲ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ παλιμψήστου κωδ. τοῦ Ἐφραῖμ (C) γενομένην ὑπὸ τοῦ R. W. Lyon κριτικὴν ἔρρευσαν. Ἄς ἐλπίσωμεν, ὅτι

ἡ κα' ἐκδοσις θὰ περιλαμβάνῃ τὴν ἐπὶ νέων βάσεων σχεδιαζομένην ὑπὸ τοῦ κ. Aland ἐπεξεργασίαν τοῦ κεμένου, περὶ ἧς πληροφορεῖ ὁτος ἐν τῷ τεύχει ὑπ' ἀριθ. 2 τῶν *New Testament Studies* (1960) καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἐπεζητήθη ἡδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀρωγὴ καὶ ἀλλοδαπῶν ἐρευνητῶν τοῦ κεμένου τῆς Κ.Δ.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Sources chrétiennes. Irénée de Lyon, Démonstration de la prédication apostolique par L.M. Froidevaux. Les éditions du Cerf. Paris 1959. Σελ. 183.

Πρόκειται περὶ τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίς ἐπίδειξιν ἀποστολικῆς κηρύγματος» (μᾶλλον «Ἀπόδειξις ἀποστολικῆς κηρύγματος») πρωτοτύπως ἑλληνιστί συντεταγμένης, ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου μνημονευομένης, ἀπολομένης δέ, ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφερούσης ἀπολογητικῆς πραγματείας τοῦ ἐπιφανοῦς μικρασιατοῦ θεολόγου τοῦ β' αἰῶνος Ἐιρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνου, ἥτις ἀνευρέθη τῷ 1904, ἐν ἄρμενικῇ μεταφράσει καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1907, μετεφράσθη δὲ ὀλίγον βραδύτερον γαλλιστί καὶ ἀγγλιστί, καὶ παρέχεται ἐνταῦθα ἐν νέᾳ ἐπιτυχεστέρᾳ γαλλικῇ μεταφράσει μετ' εἰσαγωγῆς καὶ πολλῶν σχολίων καὶ εὐρητηρίων.

Jean Cassien, Conférences XVIII-XXIV Par Dom E. Pichery. Paris 1959. Σελ. 247.

Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας τεύχει 64 τῆς αὐτῆς λαμπρᾶς γαλλικῆς συλλογῆς (*Sources Chrétiennes* περιέχεται ἡ συνέχεια τοῦ σπουδαίου ἀσκητικοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ *Collationes Patrum* («Διαλέξεις Πατέρων», ὡς λέγονται ἐν τῇ παλαιοτάτῃ ἑλληνικῇ μεταφράσει). Τὸ ἔργον τοῦτο παρατίθεται ἐνταῦθα λατινιστί καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει μετὰ τινῶν σημειώσεων καὶ χρησίμων εὐρητηρίων τοῦ βενεδικτίνου μοναχοῦ πατρὸς Εἰ. Pichery. Βλ. καὶ ἡμέτερον βιβλιογραφικὸν σημείωμα ἐν «Θεολογία» 1958, σελ. 592.

Jean Scherer, Entretien d' Origène avec Héraclide.—Paris 1960. Σελ. 127. <Sources Chrétiennes>.

Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1941 ἐντὸς σπηλαίου παρὰ τὴν Τουρα τῆς Αἰγύπτου ἀνακαλυφθέντος, ὁμοῦ μετ' ἄλλων χριστιανικῶν παπύρων ἔργων, καὶ περιέχοντος σπουδαιοτάτην «διώλεκτον» (τ.ε. συζήτησιν), γενομένην ἐν Ἀραβίᾳ περὶ τὸ 250 μετὰ τὴν ἐπισκόπων καὶ πιστῶν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ὁριγένους. Τὸ διαφωτιστικώτατον καὶ διὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ κλεινοῦ, ἀλεξανδρινοῦ διδασκάλου ἔργον ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Καίρῳ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει τὸ 1949 καὶ ἀναδημοσιεύεται ἐνταῦθα βελτιωμένον μετ' ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς καὶ καλῶν σχολίων καὶ εὐρητηρίων. Ὁφελονται καὶ ἐπὶ τοῦτω χάριτες εἰς τε τὸν ἐκδότην καθηγητὴν τοῦ πανεπιστημίου τῆς Besançon κ. J. Scherer καὶ τὴν ἐκ σοφῶν ἀνδρῶν ἀποτελουμένην διευθύνουσαν ἐπιτροπείαν τῶν *Sources Chrétiennes*.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ε. Δ. Μ α ζ α ρ α κ η, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς λαογραφίας. Ἡ σημερινὴ τοποθέτησις. Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας. Ἀθήναι 1959. Σελ. 209.

Ἡ Λαογραφία εἶναι πολυσύνθετος καὶ σπουδαιοτάτη ἐπιστήμη ἔχουσα στενοτάτας σχέσεις πρὸς τε τὴν Ὀρθοκιοιολογίαν καὶ τὴν Θεολογίαν. Πατὴρ τῆς ἑλληνικῆς Λαογραφίας ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, ὁ ἀειμνηστος καθηγητὴς Ν. Πολίτης, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου συνεχίζεται εὐδοκίμως ὑπὸ πλείαδος ἀφωσιωμένων μαθητῶν μετὰ τῶν καθηγητῶν κ. κ. Στ. Κυριακίδου καὶ Γ. Μέγα ἐπὶ κεφαλῆς Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου δὲν ἀσχολεῖται ἐξ ἐπαγγέλ-

ματος περὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην, διότι ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνώτατος ὑπάλληλος τοῦ γνωστοῦ «Διεθνoῦς Γραφείου ἐργασίας» ἐν Γενεύῃ, τοῦ ὁποῦο τυγχάνει καὶ ἐπίτιμος ἐκπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι σήμερον, ἀλλ' ἐκ καθαρῶς καὶ ἐντονωτάτης ἀγάπης πρὸς τὰς λαογραφικὰς μελέτας, ἀγάπης ἴσης καὶ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς καὶ δὴ καὶ βιβλικὰς μελέτας, ὡς ἀπεδείχθη καὶ ὡς διμηλήτης τοῦ Α' συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ. Καὶ ἐν τούτοις τὸ παρὸν ἔργον του, καρπὸς μακρῶν καὶ ἐπιμόνων μελετῶν, ἐμφανίζει τὸν συγγραφέα του τέλειον κάτοχον τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης καὶ λίαν ἐνημερωμένον εἰς τὴν διεθνή ἐξέλιξιν αὐτῆς, κατέχοντα δὲ καὶ τὸ τάλαντον τῆς μεθοδικῆς καὶ σαφοῦς καὶ ἐπαγωγοῦ ἐκθέσεως τῆς πολυδαίδαλου καὶ ὄχι καὶ πολὺ εὐπροσίτου λαογραφικῆς ὕλης.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀσχολεῖται περὶ τὴν «σημερινὴν τοποθέτησιν» τῆς Λαογραφίας, καὶ 15 κεφαλαίων, ὧν παρέχει συγχρόνως καὶ σύντομον προκαταβολικὴν ἀνάλυσιν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ταύτῃ (σελ. 1-16). Ἐν τῷ Α' κεφ. ἐξετάζεται ὁ σκοπὸς καὶ ἡ χρησιμότης τῆς Λαογραφίας (σ. 17-26)· ἐν τῷ Β' ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ξένης ὀρολογίας (σ. 27-30)· ἐν τῷ Γ' διατυπῶνται καὶ ἀναλύεται ὁ ὀρισμὸς τῆς Λαογραφίας, διακριβομένης τῆς ἐννοίας τῶν ὄρων «λαός», «σοφία τοῦ λαοῦ», «παράδοσις» κλπ., (σελ. 31-42), ἐν τῷ Δ' κεφ. πραγματεύεται ὁ σ. περὶ τῆς μελέτης τῆς Λαογραφίας (σ. 43-50), ἐν τῷ Ε' περὶ τῆς μυθοποιίας (σ. 51-59), ἐν τῷ Σ' περὶ σχέσεως Λαογραφίας καὶ Μαγείας (σ. 60-66), ἐν τῷ Ζ' περὶ τοῦ «πρωτεύου ἰστορικοῦ» τῆς Λαογραφίας (σ. 67-77), ἐν τῷ Η' περὶ τῆς προελεύσεως καὶ αἰτιολογίας τῶν λαογραφικῶν φαινομένων (σ. 78-88), ἐν τῷ Θ' περὶ τῶν λαογραφικῶν θεμάτων καὶ ἀντικειμένων καὶ τῶν φορέων αὐτῶν (σ. 89-95), ἐν τῷ Ι' περὶ τῆς ὁμαδικῆς μνήμης (96-105), ἐν τῷ ΙΑ' περὶ τῆς μεταναστεύσεως τῶν θεμάτων (σ. 106-124), ἐν τῷ ΙΒ' περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ διαρκείας τῶν λαογραφικῶν ἐκδηλώσεων (σ. 125-140), ἐν τῷ ΙΓ' περὶ τῆς συνεκτικότητος τῶν στοιχείων τοῦ μύθου (σ. 141-152), ἐν τῷ ΙΔ' περὶ τῆς ἀλλοιώσεως καὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν λαογραφικῶν θεμάτων (σ. 153-162) καὶ ἐν τῷ ΙΕ' περὶ τῆς ἐξαφανίσεως, ἐπανεμφανίσεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν (σ. 163-180). Ἐπακολουθεῖ δὲ περὶληψὶς τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου ἀγγλιστὶ (181-190) καὶ γαλλιστὶ (191-202) καὶ γενικὴ βιβλιογραφία πλουσιωτάτη (σ. 203-209). Ὁ σ. μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ προκαταβολικὴν ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τῶν κεφαλαίων, προτάσσει ἐκάστου τούτων εὐρὺ συνθετικὸν σχεδιαγράφημα, διευκολύνον τὰ μάλιστα τὴν κατανόησιν τοῦ βιβλίου. Σημειοῦμεν τὴν παράλειψιν τῆς ἐν ἰδιαιτέροις κεφαλαίοις τῆς ἐξετάσεως τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Θρησκείας παράλειψιν δικαιολογοῦσαν καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως προτίμησιν ὡς τίτλου τοῦ βιβλίου τοῦ ὅρου «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς Λαογραφίας», ἀντὶ «Ἐἰσαγωγῆς εἰς τὴν Λαογραφίαν». Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἂν τὸ βιβλίον ἐγράφετο, ἂν ὄχι εἰς ἀπλὴν καθαρεύουσαν, τοῦλάχιστον εἰς ὀλιγώτερον ἄκρατον δημοτικὴν, χωρὶς τοῦτο νὰ μειώνῃ τὴν σπουδαιότητα τοῦ βιβλίου, διακρινομένου διὰ τὴν ἐνημερότητα περὶ τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης ταύτης, τὴν μεθοδικότητα καὶ τὴν ἐμβριθεῖαν ἐν τῇ ἐξετάσει καὶ ἐκθέσει τῶν προβλημάτων, ἐν συνδυασμῷ μετὰ σαφηνείας καὶ νηφαλιότητος κρίσεως, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν διακρίνονται πάντοτε αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι τῶν ἀλλοδαπῶν μάλιστα ἔρευνητῶν. Αἱ ἀρεταὶ αὗται καθιστῶσι τὸ ἔργον πολὺτιμον βοήθον εἰς τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων τῆς Λαογραφίας, χρήσιμον δὲ καὶ εἰς τοὺς θεολόγους.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ἀρχιμ. Βασίλειου Κ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, β' ἐκδ. ἐπιτελεμένη καὶ βελτιωμένη, Ἀθήναι: Ἀστὴρ, 1959, σελ. 905.

Ὁ αἰμὴνητος ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Κ. Στεφανίδης, ἐπὶ σειράν ἑτῶν καθηγητὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Σχολαῖς τῆς Χάλκης καὶ τοῦ Πανεπι-

στημίῳ Ἀθηνῶν, εἶδεν εἰς διάστημα μιᾶς δεκαετίας τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «Ἀστὴρ» τῶν ἀδελφῶν Παπαδημητρίου ἐκδοθεῖσαν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ Ἱστορίαν ἐξαντληθεῖσαν. Ὁλίγον δὲ πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ παρέδωκεν εἰς τὸν αὐτὸν ἐκδοτικὸν οἶκον τὸ κείμενον τοῦτο ἐπιρροημένον καὶ βελτιωμένον ὑπὸ τοῦ ἰδίου πρὸς β' ἐκδοσιν, μετὰ τὴν ἐξῆς λακωνικωτάτην προσωπικὴν του σημειώσιν:

«Ἡ πρώτη ἐκδοσις, εὐρούσα εὐνοικὴν ὑποδοχὴν, ἐξηγητήθη, καταστησασα ἀπαραίτητον δευτέραν ἐκδοσιν, ἥτις συνεπληρώθη καὶ διορθώθη παρ' ἐμοῦ ἵνα ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς νέας ἐπιστημονικὰς ἀνάγκας. Εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι καὶ αὕτη θὰ τύχη τῆς αὐτῆς καὶ ἐτι μελίζοντος ὑποδοχῆς» (σ. 14).

Μία σύγκρισις τῶν δύο ἐκδόσεων καταδεικνύει, ἐξ ὧν ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ γράφοντος, τὴν ὑπαρξίν ἐν τῇ β' ἐκδόσει ἀλλαγῶν, προσθηκῶν καὶ διορθώσεων τινῶν τυπογραφικῶν σφαλμάτων.

Αἱ γενόμεναι ἀλλαγαι δὲν θίγουσι τὴν οὐσίαν, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον τεχνικῆς φύσεως, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κατάταξιν τῶν περιεχομένων, τὸ λεκτικὸν ὄφρος καὶ τὸν τρόπον ἀριθμήσεως. Οὕτω, π.χ. εἰς τὴν β' ἐκδοσιν ὁ πίναξ περιεχομένων καὶ ὁ κατάλογος τῶν ἔργων, ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων, τοῦ Β. Στεφανίδου μετατίθενται εἰς τὴν ἀρχὴν. Ἐνιαχοῦ ἀλλάσσει ἢ φρασσεολογία, ὅτε τὰ αὐτὰ πράγματα λέγονται δι' ἄλλων λέξεων εἴτε καὶ παραλείπονται φράσεις τινές, ἐμφανιζόμεναι εἰς τὴν α' ἐκδοσιν. Ὁ ὄρος Ἐκκλησία καὶ Ἐκκλησίαι εἰς τὴν β' ἐκδοσιν γράφεται μετὰ κεφαλαίων. Προτιμᾶται ἐν τῇ β' ἐκδόσει ἡ γοῆσις τῆς Ἑλληνικῆς ἀριθμήσεως ἀντὶ τῆς ἐν τῇ α' χρησιμοποιουμένης ἀραβικῆς τοιαύτης.

Ἡ «ἐπιρροημένη καὶ βελτιωμένη» β' ἐκδοσις ἐμφανίζεται ὡς τοιαύτη μᾶλλον ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ γενομένων προσθηκῶν καὶ διορθώσεων παροραμάτων τινῶν.

Ἐνθ' ἡ α' ἐκδοσις ἀριθμεῖ 815 σελίδας ἡ β' ἔχει 905, μίαν προσθηκὴν δηλαδὴ 90 σελίδων. Τὸ Σχεδιάγραμμα παρουσιάζει μίαν διάπτυσιν εἰς δύο κεφάλαια, 39 καὶ 41, (α' ἐκδ. σ. 814, β' ἐκδ. σ. 7). Εἰς τὴν β' ἐκδοσιν προστίθενται «Ἡ προσθήκη διὰ τὴν β' ἐκδοσιν» ὑπὸ τοῦ Β. Στεφανίδου (σ. 14) καὶ μία σύντομος Βιογραφία τοῦ ἀνδρὸς ἐν τῷ τέλει (σ. 905).

Αἱ ἐντὸς κειμένου προσθηκαὶ ἀποτελοῦσιν ἀνάλυσιν, ἐπέκτασιν ἢ συμπλήρωσιν ἐνοιῶν τινῶν. Ὁ Στεφανίδης, μετὰ σκοπὸν νὰ καταστήσῃ σαφεστέραν τὴν ἐκθεσιν τῶν ἰδεῶν του, τοποθετεῖ νέους τίτλους ὁμοῦ μετ' ἀριθμήσεών τινῶν ἐν τῇ ἀρχῇ ὠρισμένων παραγράφων.

Τὴν αὐτὴν μορφήν ἔχουσι καὶ αἱ γενόμεναι εἰς τὰς ἡδὴ ὕφισταμένας ὑποσημειώσεις προσθηκαί. Ὡς ἐκ περισσοῦ προστίθεται καὶ ἰκανὸς ἀριθμὸς νέων ὑποσημειώσεων, αἵτινες ἐλλείπουσιν ἐν τῇ α' ἐκδόσει.

Σημαντικαὶ προσθηκαί, ἀνάλογοι βεβαίως πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸν ὄγκον τοῦ βιβλίου, γίνονται καὶ εἰς τὴν Βιβλιογραφίαν, τὴν ἐν ἀρχῇ ἐκάστου Τμήματος, τὴν ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι, τὴν ἐντὸς κειμένου ἐμφανιζομένην καὶ τὴν περιλαμβάνουσαν τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ αἰμνήστου καθηγητοῦ, ὑπὸ τοῦ Στεφανίδου, καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν εἰς τρία μόνον σημεία. Ἐπίσης συγχρονίζονται οἱ Κατάλογοι πατριαρχῶν καὶ παπῶν. Τὸ δὲ Ἀλφαβητικὸν Εὐρετήριον ὀνομάτων, ὄρων, λέξεων καὶ πραγμάτων ἐμφανίζει πλέον εὐμέθοδον κατάταξιν. Ὁ πίναξ τῶν ἐν τῇ α' ἐκδόσει παροραμάτων (σελ. 807-8) ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν β' ἐκδοσιν, ὅτε καὶ διορθοῦνται τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτῶν, τὰ δυνάμενα νὰ ἀλλοιώσῃ τὸ νόημα τῶν ἐκτιθεμένων.

Ὁ γράφων, πρὸς καλλιτέραν κατάταξιν τοῦ μελετητοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Βασιλείου Στεφανίδου, παραθέτει συγκριτικούς πίνακας τῶν ἐν τῇ β' ἐκδόσει γενομένων ἀλλαγῶν ἢ προσθηκῶν, αἵτινες ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψιν του, μετὰ τὰς ἀναλόγους σελίδας τῶν δύο ἐκδόσεων.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΟΝ		ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ		ΝΕΑΙ ΥΠΟΣΗΜ.		ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ	
α'	β'	α'	β'	α'	β'	α'	β'	α'	β'
33	42	11	20	136	149	126	133	514	561
87	98	126	139	284	310	150	166	(811)	(7)
90	101	138	152	288	314	241	264	523	579
117	130	142	156	302	330	255	278	(811)	(7)
219	241	144	159	304	332	316	343		
267	292	159	175	350	380	377	410/1		
311	339	160	177	351	381	401	439		
319	346	205	225	353	384	574	625		
331	359	217	239	364	396	599	652	739	799
336	365	275	300	373	405	632/3	687/8	741	800
361	392	319	347	383	418	658	714	742	801
364	396	336	365	384	418/9	685	743	744	804
390	425/6	352	382	387	422	686	745		
391	426/7	404	442	388	423	714	774		
453	495/6	487	532	390	426				
455	497	683	741	391	427				
456	498	699	758	424	463	661	717		
468/70	511/3			427	467	711	771		
561	611			443	485	744	804		
640	695/6			533	581				
689	748			555	605				
				608	661				
				634	689				
				708	768				
				711	771				

Ὁ τότε ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ νῦν ἐν Ἀθῆναις διάδοχος τοῦ Στεφανίδου, καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας κ. Γεράσιμος Κονιδάρης παρουσίασεν ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Θεολογίας μίαν ἀρτίαν κριτικὴν διὰ τὴν α' ἔκδοσιν τῆς μετὰ γεῖρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (Θεολογία 19 (1941/8) 742—7), συνάμα δὲ συνέγραψε καὶ μελέτην μετὰ τίτλον «Ὁ Καθηγητῆς Βασίλειος Κ. Στεφανίδης», Ἀθῆναι, 1958, ἐμφότερα θεωρούμενα οὐσιώδη εἰσαγωγικά βοηθήματα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ Στεφανίδου.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Στεφανίδου «ἐπιτηρημένη καὶ βελτιωμένη» β' ἔκδοσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς τοῦ Ἱστορίας ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ τὸ μόνον παρ' ἡμῶν πλήρες καὶ ἀλοκληρωμένον ἐπιστημονικὸν ἐγχειρίδιον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς συγχρόνους, ὄχι μόνον ἡμετέρας ἀλλὰ καὶ διεθνεῖς ἐπιστημονικὰς θεολογικὰς ἀπαιτήσεις. Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν θὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ἡ ἀνάγκη τῆς μεταφράσεως εἰς μίαν τῶν ξένων διεθνῶν γλωσσῶν τοῦ μνημειώδους τούτου ἔργου (Β. Θ. Σταυρίδου, Ἡ Σύσκεψις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἱστορικῶν, Ὁρθοδοξία 31 (1956) 475 καὶ Θεολογία 27 (1956) 509—11. Παρὰλλήλως εὐοίωνος εἶναι ἡ τύποις ἐμφάνισις, εἰς β' ἔκδοσιν, τοῦ Α' Βιβλίου, μετ' ἐκτενῶν Εἰσαγωγῶν Α' καὶ Β' τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ κ. Γερασίμου Ἱ. Κονιδάρη ἐκ σελίδων 518 (Ἀθῆναι, 1957), τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ὁποίας εὐχομαι ὀλοφύχας.

Ὁ Βασίλειος Στεφανίδης ἐνταῦθα, καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ ἔργα του, ἐμφανίζει τὰ αὐτὰ

γνωρίσματα, τὴν σαφήνειαν, τὴν ἀπλότητα, τὴν λακωνικότητα, τὴν γνώσιν, τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν καὶ λύσιν διὰ προσωπικῶν του εἴτε καὶ ἄλλων γνωμῶν τῶν προβλημάτων καὶ τὴν χρῆσιν τῆς τελευταίας συγχρόνου Βιβλιογραφίας. Αἱ μικραὶ προτάσεις, ἡ ἀπλή, καθαρὰ καὶ ρέουσα γλῶσσα, αἱ ὠραῖαι περιγραφαὶ τῶν γεγονότων, ἡ παρεμβολὴ προσωπικῶν του κρίσεων καὶ σκέψεων καὶ ἔν τισι εὐφυολογιῶν καθιστᾷ τὴν ἀνάγνωσιν πλεόν εὐχάριστον. Ἡ ἐνημερότης του ἐπὶ τῶν συγχρόνων συζητήσεων καὶ λύσεων τῶν διαφόρων προβλημάτων εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας ἐξάσεως.

Καὶ εἰς τὴν β' ἔκδοσιν αἰσθητῆ παραμένει ἡ ἔλλειψις Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν ("Ιδε Β. Stephanidis, Grundzüge der Geschichte der Orthodoxen Kirche in Die Kirchen der Welt, ed. bu H. Harms a. o., vol. I. Die Orthodoxe Kirche in Griechischer Sicht, ed by P. Bratsiotis, Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1959, 1, 141-56). Διὰ τὸν μαθητὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καθίσταται ὀλίγον τι δύσκολος ἡ παρακολούθησις τῶν μεγάλων κεφαλαίων, ἐνθα ἀκολουθεῖται ἡ καθ' ὕλην μέθοδος. Ὁὰ ἤρχετο οὗτος τὴν ὑπαρξίν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις καὶ ἄλλων ἐν ἀναλύσει ὑποδιαρίσεων, τὰς ὁποίας ἀναγκάζεται νὰ κάμῃ σχεδὸν πάντοτε ὁ διδάσκων ἀπὸ τῆς ἔδρας τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν. Εἰς τὴν σ. 87, ὑποσημ. 5 ἀριθμεῖται ἐντὸς παρενθέσεως ἐσφαλμένως ἡ σελίς 68 ἀντὶ 78. Καὶ εἰς τὴν β' ἔκδοσιν παραμένει ἡ χρονολογία τῆς ἐκλογῆς Κυρίλου τοῦ Λουκάρεως εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας ἐν μὲν τῇ σελίδι 705 τὸ 1603, ἐν δὲ τῇ σελίδι 799 τὸ 1601. Ὁ ἐν τῷ τέλει Χρονολογικὸς Πίναξ τῶν κυριωτέρων Ἱστορικῶν Γεγονότων φθάνει καὶ εἰς τὴν β' ἔκδοσιν μέχρι τοῦ 1946, χωρὶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἡ ἐν τῷ μεταξὺ διαρρυσάσα δεκατριετία. Οἱ Κατάλογοι πατριαρχῶν καὶ παπῶν συγχρονίζονται, ἀλλ' αἱ ὀλίγαι προσθήκαι ἐμφανίζουσι κενὰ τινα. Οὕτω ἐσφαλμένως τίθεται ὁ θάνατος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Μακαριωτάτου Θεοδοσίου τὸ 1959 ἀντὶ τοῦ 1958 (σ. 800). Ἀφίεται κενὸς ὁ χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Τιμοθέου (1955) καὶ ὁ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μακαριωτάτου Βενεδίκτου (1957). Δὲν διορθοῦται δὲ ὁ χρόνος τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξανδρείας Φωτίου, ὁ ἐπισυμβὰς τὸ 1925 ἀντὶ τοῦ 1926 (σ. 799). Αἱ κρίσεις αὐτὰ οὐδόπως μειοῦσι τὴν ἀξίαν τοῦ κεμένου, ἀλλὰ γίνονται διὰ νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν εἰς πιθανὴν τρίτην ἔκδοσιν.

Εὐχόμεαι, ἐν κατακλείδι, τὰ κατάλοιπα τοῦ Βασιλείου Στεφανίδου νὰ διεσώθῃσαν καὶ νὰ ἴδωσιν ἐν καιρῷ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Δ. Α. Ζακυθινόυ, Βυζαντινὰ Σπουδαί, Συμπλήρωμα Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας, τόμ. Β'. Σ. 176γ-182β.

Ἡ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Συμπληρώματος τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας εὐεωρήσεν ὅτι ἐξυπηρετεῖ σκοπιμότητα ἡ δημοσιεῖσις ἐν αὐτῷ ἄρθρῳ αὐτοτελοῦς σχετικοῦ πρὸς τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς. Ὡμολογουμένως πρόκειται περὶ ὀρθῆς κατ' ἀρχὴν ἀποφάσεως, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκτίμησις τῶν δημιουργημάτων τοῦ Βυζαντίου ἔχει ριζικῶς ἀναθεωρηθῆ καὶ ἡ ἑλληνικὴ συμμετοχὴ εἰς τὴν διεθνή βυζαντινολογίαν εἶναι σημαντικώτατη.

Ἀνετέθη ἡ σύνταξις τοῦ προκειμένου ἄρθρου εἰς τὸν κ. Δ. Α. Ζακυθινόυ, καθηγητὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ὁ ὁποῖος καὶ ἔγραψε καὶ τὸ μέρος τοῦ ἄρθρου «Βυζάντιον» τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Ὁ κ. καθηγητὴς καταρτίζων τὸ ἄρθρον ἠκολούθησε τὸ ἐξῆς σχεδιάγραμμα:

1. Κέντρα ἐρεῦνης καὶ διδασκαλίας, ἐνθα ἐν συνεχείᾳ μιᾶς περιεκτικώτατης εἰσαγωγῆς ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ

συντελεστάς οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν ἀρνητικῶς τὸ πρῶτον καὶ ἀντιστρόφως ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ μισραῖως τῆς προόδου τῆς Βυζαντινολογίας, γίνεται λόγος περὶ τῆς συνθετικῆς θεωρήσεως τῶν βυζαντινολογικῶν προβλημάτων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀναλυτικὴν τοιαύτην τῆς σήμερον καὶ ἀναφέρονται ἡ Ecole special (νῦν National) des langues orientales, τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, ἡ ἔδρα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας τῆς Σορβόνης, ἡ Ecole pratique des hautes études παρὰ τῇ Σορβόνη, τὸ Institut Neo-Hellenique (νῦν Institut d' études Byzantines et Neo-Helleniques) τοῦ Πανεπιστημίου Παρισίων, τὰ Πανεπιστήμια Πέτρουπόλεως, Leiden, Βουδαπέστης, Ρώμης, Βελιγραδίου, Βρυξελλῶν, Λειψίας, Λονδίνου, Βερολίνου καὶ Βουδαπέστης, ὡς καὶ τὸ Dumbarton Oaks καὶ τὰ λοιπὰ ἀμερικανικὰ κέντρα, τὰ Ἰνστιτούτα Βρυξελλῶν, Κωνσταντινουπόλεως, Παρισίων, Παλέμμου, Βελιγραδίου καὶ Βενετίας καθὼς καὶ αἱ ἑλληνικαὶ συμβολαὶ διὰ τῶν Πανεπιστημίων καὶ τῆς Ἑταιρείας.

2. Διεθνῆς ὄργανωσις καὶ διεθνῆ συνέδρια, ἐνθα ἀφοῦ ἀναφερθῆ ἡ σύστασις καὶ τὸ ἔργον τῆς Comité international τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, δίδεται χρονολογικῶς ὁ τόπος καὶ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς συγκλήσεως ἐνὸς ἐκάστου τῶν μέχρι σήμερον συγκροτηθέντων ἑνδεκα συνεδρίων βυζαντινολογικῶν σπουδῶν μετὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν Πρακτικῶν αὐτῶν. Συμπληρωματικῶς πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἐκυκλοφόρησαν ἤδη καὶ τὰ Πρακτικὰ τοῦ βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου τοῦ Μονάχου.

3. Γενικὰ ἔργα τῆς Βυζαντινῆς βιβλιογραφίας, διὰ νὰ ἀναφερῶσι τὸ ἔργον τοῦ Krumbacher καὶ ὁ 4ος τόμος τῆς Cambridge Medieval History, Cambridge 1923, τὰ ὁποῖα βιβλιογραφικῶς χαρακτηρίζονται πεπαλαιωμένα, νὰ ἐξαρθῇ γενικῶς ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις τῶν βυζαντινολογικῶν περιοδικῶν καὶ δὴ τοῦ Byzantinische Zeitschrift, νὰ σημειωθῇ τὸ Dix années d' études Byzantines. Bibliographie internationale, 1939-1948. Paris 1949 καὶ νὰ ὑπογραμμισθῇ ὡς συστηματικώτερον τὸ Byzans τῶν Fr. Dölgner καὶ A. M. Schneider.

4. Λεξικά, ἐγκυκλοπαίδειαι, ἐγχειρίδια ἐρεῦνης, καὶ σημειώνονται πρῶτον τὸ Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis τοῦ Du Cange καὶ τὸ Grec Lexicon of the roman and Byzantine periods τοῦ E. Σοφοκλέους μετὰ τὰς δύο ἐκδόσεις αὐτῶν, καὶ ἀναφέρονται ἀκολουθῶς διάφορα γνωστὰ λεξικά παπυρολογικά, νεωτέρας ἑλληνικῆς, θεολογίας καὶ χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας καὶ λειτουργίας, ἱστορίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς γεωγραφίας, Ἰσλαμισμού καὶ προστίθεται ἡ Traité d' études Byzantines ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ P. Lemerle διὰ τὴν γενικωτέραν ἐνημέρωσιν τῶν ἐρευνητῶν.

5. Εἰδικὰ περιοδικὰ. Ἀναφέρονται τὰ εἰδικὰ βυζαντινολογικὰ περιοδικὰ, ἑλληνικὰ καὶ ξένα, ἐκδιδόμενα ἢ διακόψαντα τὴν ἐκδοσιν αὐτῶν. Εἰς ταῦτα ἐπιβάλλεται σήμερον νὰ προστεθῇ τὸ Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ ὅποιον ἐπανεκδιδόμενον ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους ἐγκαινιάζει τὴν Δ' αὐτοῦ περίοδον.

6. Χρονολογία καὶ χρονολογικὰ συστήματα. Ἐνταῦθα ἐπιχειρεῖται συνοπτικὴ ἀναφορὰ εἰς τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἐνέχει διὰ τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς ἡ χρονολόγησις ἥτις κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ ἄρθρου ἀποτελεῖ τὴν ἀφαιτηρίαν πάσης ἱστορικῆς ἐρεῦνης καὶ μετὰ τὴν παρῆσιν τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας καὶ τὴν παρουσιάσιν τοῦ ἔργου τοῦ V. Grumel, la Chronologie, Paris 1958, ἀναφέρονται τὰ κυριώτερα τῶν βυζαντινῶν χρονολογικῶν συστημάτων, ἥτοι ἐκεῖνο τοῦ ἔτους τῆς ὑπατείας, τοῦ ἔτους τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὸ ἀπὸ Ἀδάμ ἢ κτίσεως κόσμου, τὸ Ἀλεξανδρινόν, τὸ Βυζαντινόν ἢ Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως καὶ τὸ τῆς ἰνδικτιῶνος ἢ ἐπινεμῆσεως. Καὶ

7. Γενικὰ ἔργα βυζαντινῆς ἱστορίας, ἐνθα ἀναφέρονται ἅπαντα τὰ κυριώτερα ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διεθνή βιβλιογραφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, τῆς συνθετικῆς ἢ μὴ, ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς τοῦ Λούβρου (1645 κ.έ.) μέχρι καὶ τοῦ ἔργου τοῦ J. M. Hussey, the Byzantin world, London 1957, προστιθεμένων ἐν τέλει καὶ βραχυτέρων τινῶν

ἐγχειριδίων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν κρατικὴν ὀργάνωσιν, καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ ἄρθρον φαίνεται ὅτι ἐγγράφη ἵνα μετὰ τοῦ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντινῆς ἱστορίας πηγῶν» τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἀποτελέσῃ εἰσαγωγὴν βιβλιογραφικὴν εἰς τὸ κύριον ἄρθρον τοῦ συμπληρώματος «Βυζάντιον» ἐνθα ὁ συγγραφεὺς παραθέτει τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου. Συνάγεται οὕτως εὐθὺς ἀμέσως ὅτι ἡ ὅλη θεώρησις τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν γίνεται ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ κλάδου τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, καίτοι ὁ συγγραφεὺς ἀντιλαμβάνεται τοῦτον ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν καὶ ὅτι ἀποβλέπει ταύτην κυρίως νὰ παρουσιάσῃ. Τοῦτο ἀποτελεῖ αἰτίαν προσκρούσεως τοῦ ἄρθρου εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνάγκην τῆς αὐτοτελοῦς ὑπάρξεως του ἐντὸς μιᾶς ἐγκυκλοπαιδείας. Λυσιτελέστερον θὰ ἦτο ἡ ὅλη σύνταξις τοῦ ἄρθρου νὰ ἀπέβλεπε, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν περὶ τῆς διεθνούς κινήσεως βυζαντινῶν σπουδῶν ἐνημέρωσιν, εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὑπαρχούσης ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας περὶ τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, καὶ ἐφ' ὅσον ἀπειθύνεται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς Ἕλληνας ἀναγνώστας νὰ ἀπετέλει βοήθημα διὰ τὰς ἐλληνικὰς βυζαντινολογικὰς σπουδὰς, πραγματευομένη εὐρυτέρον περὶ τῆς βυζαντινῆς παλαιογραφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας, ἀφοῦ οἱ δύο οὗτοι κλάδοι καλλιεργοῦσι τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποιοῦσικοδομεῖται ὅλη ἡ βυζαντινολογία καὶ τόσον ὑλικὸν ἔχει νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰς ἡ χώρα ἡμῶν καὶ νὰ ἐνισχέτω ἀπὸ ἰδιαιτέρον κεφάλαιον ἀφιερωμένον εἰς τὰς ἐλληνικὰς βυζαντινολογικὰς σπουδὰς, αἱ ὁποῖαι ἀξιολόγους ἔχουσι νὰ παρουσιάσωσιν ἐπιτευξείας.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἄρθρου θὰ ἔπρεπε νὰ γίνηται ἐν ἰδιαιτέρῳ ἐπίσης κεφαλαίῳ λόγος ἀφ' ἐνὸς μὲν περὶ τῶν χρονικῶν ὀρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται ἡ βυζαντινολογία, ἀφ' ἑτέρου δὲ γενικῶς περὶ τῆς μεθόδου ταύτης καὶ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἔχει πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας καὶ δὴ τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν καὶ τῆς θεολογίας ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου τῶν βυζαντινῶν.

Ἡ ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ἱστορικοῦ κλάδου τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν θεώρησις αὐτῶν δὲν ἐστέρησε τὸ ἄρθρον καίτινων παραλείψωσιν αἱ ὁποῖαι ἐνίσχυθησαν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐλήφθη ἀρκούντως ὑπ' ὄψει τὸ ὅτι δημοσίευσίς τοῦ ἄρθρου εἰς ἐλληνικὴν ἐγκυκλοπαιδεῖον ἐπέβαλεν εἰς τὸν συντάκτην τὴν ἀνάγκην τῆς μὴ παραλείψεως τῶν ἐλληνικῶν βοηθημάτων. Οὕτω θὰ πρέπει νὰ προστεθῶσιν εἰς τὸν πίννακα τῶν α-γενικῶν ἔργων βυζαντινῆς βιβλιογραφίας τὸ βιβλιογραφικὸν δελτίον L' Année philologique τῶν J. Marouzeau καὶ J. Ernst τὸ Bulletin Analytique de bibliographie Hellenique τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν, τὸ Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νοελληνικῆς Φιλολογίας τῶν Γ. Θ. Ζώρακα καὶ Φ. Κ. Μπουμπουλίδου τὸ ὁποῖον ἤρχισεν ἐκδιδόμενον ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους καὶ ἡ Δ. Γαῖνη καὶ Β. Μέγα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία ἀπὸ τοῦ ἔτους 1800-1863, β-λεξικῶν καὶ ἄλλων ἐγχειριδίων ἐρεύνης, ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις τοῦ μεγάλου Λεξικοῦ Ἑλληνικῆς Γλώσσης τῶν H. Liddel καὶ R. Scott ἡ ὁποία ἐπλουτίσθη διὰ «Βυζαντιανῶν λέξεων καὶ φράσεων», τὸ Λεξικὸν Ἀθηναϊστῶν Λέξεων τοῦ Κουμανοῦδη καὶ τὸ Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ Δ. Δημητράκου, καὶ γ- εἰς τὰ εἰδικὰ περιοδικὰ τὸ Berliner Byzantinische Arbeiten καὶ διατὶ ὄχι καὶ τὰ μὴ εἰδικὰ ἀλλὰ πλουσιώτατα εἰς βυζαντινολογικὴν ὕλην Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, Θεολογία, Ὁρθοδοξία, Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθηνᾶ, Ἐκακλησιαστικὴ Ἀλήθεια κ.ἄ. Ἐλπίζομεν ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἐπὶ μέρους εἰδικῶν ἀρθρῶν βυζαντινολογίας θὰ ληφθῇ πρόνοια ὥστε ἀναλυτικώτερον νὰ συνταχθῶσι καὶ τὴν ἐλληνικὴν συμβολὴν εἰς τὸ ἐν πραγματεύσει θέμα ἰδιαιτέρας νὰ σημειώσωσι.

Τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ συγγραφέως τοῦ προκειμένου ἄρθρου φρονοῦμεν ὅτι ὀλοκληροῦται διὰ τῆς θεωρήσεως τοῦ ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τύπον αὐτοτελοῦς ἄρθρου δημοσιευομένου «Βυζαντινῆς ἱστορίας πηγῶν» ὡς τελευταίου κεφαλαίου τοῦ παρουσιαζομένου ἄρθρου.

G. Garitte: Le calendrier palestinogéorgien du Siuaiticus 34 (Xe siècle).
Subsidia Hagiographica, no 30, Bruxelles 1958. Σχ. 8ον σελ. 488.

Εἰς τὸν ὀγκώδη τοῦτον τόμον τῆς ἐκλεκτῆς σειρᾶς Subsidia Hagiographica ὁ ἐσχάτως τιμηθεὶς διὰ τοῦ βραβείου Francqui καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Louvain κ. Gérard Garitte παρουσιάζει εἰς ἐξαιρετικῶς ἀρτίαν ἐκδοσιν τὸ εἰς ἓν καὶ μόνον χειρόγραφον τοῦ 10ου αἰῶνος (Σινᾶ 34) σωζόμενον καὶ εἰς γεωργιανὴν γλῶσσαν συντεταγμένον μεγίστης σημασίας καὶ ἐπιστημονικῆς ἀξίας μνηολόγιον, φέρον ἐν τῷ χειρογράφῳ τὸν τίτλον «Σύναξις τῶν μηνῶν τοῦ ἔτους». Τὸ κείμενον παρατίθεται εἰς γεωργιανὴν γλῶσσαν μετ' ἀκριβοῦς λατινικῆς μεταφράσεως καὶ κριτικοῦ ὑπομνήματος (σελ. 43-120) προηγεῖται κατατοπιστικὴ εἰσαγωγὴ ἀφορώσα εἰς τὸ χειρόγραφον, τὸν συγγραφεύς, τὰς πηγὰς, τὴν ἀξίαν καὶ τὰς ἐκδόσεις αὐτοῦ (σελ. 13-42), ἔπεται δὲ ἐκτενὲς καὶ ἐμπεριστατωμένον ἱστορικὸν ὑπόμνημα εἰς τὰς ἐν ἐκάστη ἡμέρᾳ σημειουμένας ἑορτὰς ἢ μνήμας ἀγίων, ἐξεταζομένης τῆς ταυτότητος αὐτῶν καὶ τῶν μετ' αὐτῶν συνδεομένων ἀγιολογικῶν, λειτουργικῶν καὶ ἑορτολογικῶν προβλημάτων μετὰ θαψιλοῦς ἀναφορᾶς εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰ κυριώτερα βοθηήματα (σελ. 121-434). Τὸ ἔργον κατακλείουσι πίνακες ὀνομάτων καὶ πραγμάτων ἱβηριστὶ καὶ λατινιστὶ, καθιστῶντες τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως δύσχρηστον ἔργον τὰ μάλιστα εὐχρηστον (σελ. 435-485).

Τὸ ἐκδιδόμενον καλενδάριον ἐγράφη προφανῶς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Σάβα παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφεῶς Ἰωάννου Ζωσίμου, ὅστις εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ. Τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος ἀρχεται πρὸς τὸν 1ην Ἰανουαρίου, ἀπὸ τὸν πλησιέστερον δηλ. μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου μῆνα, σημειοῦται δὲ δι' ἐκάστην ἡμέραν ἢ ἑορτὴ ἢ αἱ ἐν αὐτῇ μνήμαι τῶν ἀγίων μετὰ τοπογραφικῶν ἐνδείξεων πολυτίμων διὰ τὴν τοπογραφίαν τῶν ἀγίων Ἰσπαν. Κατὰ τὴν δῆλωσιν τοῦ Ζωσίμου (σ. 114) τὸ καλενδάριον τοῦτο ἀποτελεῖ συμπύλημα τεσσάρων πηγῶν ἤτοι ἐνὸς γεωργιανοῦ κανοναρίου, ἐνὸς ἐλληνικοῦ (βυζαντινοῦ), ἐνὸς ἱεροσολυμητικοῦ καὶ ἐνὸς ἑορτολογίου τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα. Εἰς τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἐγκριεῖται καὶ ἡ ἰδιόζυσα ἀξία αὐτοῦ: Διασώζει τὸ ἑορτολόγιον τῶν ἐπὶ μέρους τούτων ἐκκλησιῶν πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ γενικοῦ βυζαντινοῦ ἑορτολογίου. Καταθέσεις λειψάνων, ἐγκαίρια καὶ μνήμαι ἐπισκόπων τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης, ἑορταὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τοπικοὶ ἅγιοι καὶ μάρτυρες, ἔβηρες καὶ παλαιστινοὶ, γεγονότα τῶν ὁποίων κατόπιν ἐλησημονήθη ἢ μνήμη πληροῦν τὸ ἑορτολόγιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε εἰσήχθη, ὡς φαίνεται, εἰς λειτουργικὴν χρῆσιν, οὔτε ἀντιπροσωπεύει τὴν λειτουργικὴν πρᾶξιν ὀρισμένης τινὸς ἐκκλησίας ἢ μονῆς, ἀλλ' ἀπλῶς εἶναι προῖον τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ ἐνδικαφέροντος τοῦ συντάκτου του.

Τέλος λίαν ἀξιοπερίεργοι καὶ ἰδιόρρυθμοι εἶναι αἱ περὶ νηστείας διατάξεις τοῦ ἑορτολογίου τούτου. Πλὴν τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς δεκατρεῖς ἕτεραι τεσσαρακοθήμεραι προπαρασκευαστικαὶ δι' ἑορτὰς νηστείας (διὰ τὴν ἀκριβείαν 56 ἡμερῶν—8 ἑβδομάδων—συνυπολογιζομένων τῶν Σαββάτων καὶ Κυριακῶν) καλύπτουν ὀλόκληρον τὴν περίοδον τοῦ ἔτους πλὴν τῶν μεταξύ τῆς 25ης Δεκεμβρίου μέχρι τῆς 28ης ἢ 29ης Ἰανουαρίου καὶ τῆς 25ης Μαρτίου μέχρι τῆς 10ης Ἀπριλίου πενήτην ἡμερῶν. Πιθανὸν διασώζεται ἐνταῦθα παλαιστάτη καὶ ὑπεράγαν αὐστηρὰ πρᾶξις τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα ἢ ἄλλης τινος μονῆς ἢ πρόκειται περὶ σειρᾶς νηστειῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πιστοὶ εἶχον τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐκλέγουν καὶ νὰ φυλάττουν τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἐξ αὐτῶν, ἐὰν ἤθελον ἰδιαιτέρως νὰ τιμῆσουν τὴν μνήμην ὀρισμένων ἀγίων τῆς προτιμησέως των.

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων πρόδηλος καθίσταται ἡ ἀπὸ τῆς ἀγιολογικῆς, λειτουργικῆς, ἱστορικῆς καὶ τοπογραφικῆς ἐπιτόψεως σπουδαίτης τοῦ καλενδαρίου τούτου καὶ τῆς ἀψόγου ἐκδόσεως αὐτοῦ.

J. Dorese et Dom E. Lanne. Un témoin archaïque de la liturgie copte de S. Basile. Bibliothèque du Muséon, Volume 47, Louvain 1960. Σχ. 8ον σελ.44.

Ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. J. Dorese εὐρέθησαν ἐν τοῖς παλαιοπωλείοις τοῦ Καῖρου καὶ ἠγοράσθησαν τέσσαρα φύλλα περγαμηνῆς προερχόμενα ἐκ παλιμψήστου κοπτικῶ κώδικος, ἀρκούντως ἐφθαρμένου, δυναμένου παλαιογραφικῶς νὰ ἀναθῆ ἑὶς τὸν 7ον αἰῶνα. Τὰ φύλλα ταῦτα περιέχουν ἐν σαχιδικῇ μεταφράσει μέγα μέρος ἀκεφάλου εὐχῆς τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς, τὸν πρόλογον τῆς Κυριακῆς προσευχῆς καὶ μέρος τοῦ ἐπιλόγου αὐτῆς, ἄνευ διακονικῶν. Εἰς τὸ κείμενον παρενείρονται καὶ δύο σύντομοι τυπικαὶ διατάξεις, ἡ πρώτη κατὰ τὸ μνημόσυνον τῶν τεθνεώτων ἑλληνιστῶν («εἶπατε τὰ ὀνόματα») καὶ ἡ ἕτερα μετὰ τὸ Πάτερ ἡμῶν κοπτιτῶ («Recitata hac oratione dic etiam sic tu sacerdos»). Ὁμοίως εἰς τὸν πρόλογον τῆς Κυριακῆς προσευχῆς τίθεται ὁ τίτλος «Ἡ εὐχὴ τοῦ Πάτερ ἡμῶν», κοπτιτῶ. Πρὸ τῆς εὐχῆς ταύτης καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν διὰ τριαδικῆς δοξολογίας ἐπισφράγιον τῆς εὐχῆς τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς περιεργὸς καὶ ἀλλαχοῦ ἀπαντῶσα δοξολογία, δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ὕμνος ἢ καὶ ὡς εἶδος τι συντόμου ὁμολογίας πίστεως εἰς γλῶσσαν ἑλληνικὴν ἀνάμικτον μετὰ τῶν κοπτικῶν λέξεων:

«Πατήρ ἐν Υἱῷ
Υἱὸς ἐν Πατρὶ
σὺν ἁγίῳ Πνεύματι
ἐν τῇ ἁγίᾳ καὶ μόνῃ
Καθολικῇ σου Ἐκκλησίᾳ».

Ἡ ἐπίκλησις («καὶ δεόμεθ' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ...ἀναδειξαι ἅγια ἁγίων») ἐξαίρεται διὰ τῆς χρήσεως ἰδιαιτέρου τρόπου γραφῆς, προφανῶς εἴτε διότι αὐτὴ ἀπηγγέλλετο πανηγυρικώτερον εἴτε διὰ νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχὴ τοῦ ἱερουργούντος ἱερέως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Εἰς τὰ διπτύχα μνημονεύεται ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Βενιαμὴν ὁ Α' (622-626) καὶ ὁ ἀγνώστου σήμερον ταυτότητος ἐπίσκοπος Κόλλουθος, ὁ «συλλειτουργὸς» αὐτοῦ. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐκτὸς τοῦ ὄρου («συλλειτουργὸς») προκειμένου περὶ τοῦ ἐπισκόπου καὶ ὁ εἰς τὸν Βενιαμὴν ἀποδιδόμενος ἀπλοῦς τίτλος «δοῦλος» τοῦ Κυρίου, ὑπενθυμίζων τὸν ἀνάλογον τίτλον τοῦ πάπα τῆς Ῥώμης («servus servorum Dei») ἢ τὸ τῆς λατινικῆς λειτουργίας «famulo tuo papa nostro».

Ἀπλῆ σύγκρισις τῆς λειτουργίας ταύτης πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου φερομένην ἀλεξανδρινὴν λειτουργίαν πείθει, ὅτι τὸ παρὸν κείμενον εἶναι ἀπόσπασμα τῆς ἀναφορᾶς ταύτης εἰς λίαν ἀρχαϊκὴν μορφήν, δυναμένην νὰ ἀναθῆ καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰῶνος, ἀποτελέσασαν δὲ τὴν βᾶσιν διὰ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασίαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς ὑπερρινῆς βυζαντινῆς λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

Τὸ ὁμολογουμένως σπουδαιότατον τοῦτο κείμενον ἔτυχεν ἀρίστης ἐκδόσεως ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Louvain ἐκδιδομένη σειρᾷ «Bibliothèque du Muséon», ἐπιμελεῖα καὶ κόποις τὸ μὲν τοῦ καθηγητοῦ κ. J. Dorese, τὸ δὲ τοῦ κοπτιτῶ ἐπιφυλακτοῦ π. E. Lanne. Μετὰ τὸν πρόλογον τοῦ π. B. Capelle καὶ τὰς φωτογραφίας τοῦ χειρογράφου ἀκολουθοῦν τὰ περὶ τοῦ χειρογράφου (ὑπὸ τοῦ καθ. J. Dorese), ἡ κριτικὴ εἰσαγωγὴ καὶ τὸ κείμενον τῆς λειτουργίας εἰς τέσσαρας στήλας (κείμενον—μετάφρασις λατινικῆ—προσπάθεια ἀποκαταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου κειμένου, ἀποτελοῦσα διπλὴν τινα μετάφρασιν—παράλληλα χωρὶα τῆς ἁγίας Γραφῆς, λειτουργικῶν κειμένων καὶ πατέρων), ἐπισυνάπτεται λεπτομερῆς κριτικὸν ὑπόμνημα καὶ ἔπονται διπλαὶ κριτικαὶ σημειώσεις. Ὁ ἀριστος, ὀλίγον ὅμως πολὺπλοκος, κριτικὸς ὀπλισμὸς, ἢ ὑποδειγματικὴ ἀποκατάστασις καὶ ἐκδοσις τοῦ κειμένου καὶ αἱ ἀφογοὶ μεταφράσεις ἀποτελοῦν ἀναμφιβόλως ὠραίους καρποὺς τοῦ καλάμου τοῦ π. E. Lanne.

I. M. Φ.

Dom B. Capelle: Les liturgies «basilennes» et saint Basile. Bibliothèque du Muséon, Volume 47, Louvain 1960. Σχ. 8ον σελ. 29 (45-74).

Ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος 47ου τόμου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μουσέον ὁ προηγούμενος τοῦ Mont-César καὶ ὁμότιμος καθηγητῆς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Louvain π. B. Capelle ἐδημοσίευσεν τὴν καὶ αὐτοτελῶς κυκλοφορήσασαν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον σύντομον μὲν, ἀλλὰ διεξοδικήν, πειστικὴν καὶ πρωτότυπον μελέτην. Ἐν αὐτῇ ὡς καὶ ὁ τίτλος δηλοῖ, ἐξετάζεται τὸ θέμα τῆς γνησιότητος τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μ. Βασιλείου φερομένης βυζαντινῆς λειτουργίας καὶ ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν ἐτέραν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἀλεξανδρινὴν ἀναφορὰν. Καὶ παλαιότερον εἶχεν ἀνακινήθῃ τὸ θέμα τοῦτο (H. Engberding: Das eucharistische Hochgebet des Basileosliturgie, Münster 1931), ἀλλ' εἰς τὸν Dom Capelle ὁφείλεται ἡ τιμὴ τῆς τελειωτικῆς τοῦ θέματος τούτου ἐξερευνησεως καὶ τῆς πλήρους λύσεως τοῦ οὐχὶ κατὰ τὰ ἄλλα εὐχεροῦς ζητήματος τούτου.

Ὁ σ. δὲν παρεῖδε τὰς ἐξωτερικὰς μαρτυρίας (Πρόκλος, Φαῦστος ὁ Βυζάντιος, Πέτρος ὁ διάκονος, Σύνοδος ἡ ἐν Τρούλλῳ κλπ.). Κυρίως ὁμῶς ἡ προσοχὴ αὐτοῦ στρέφεται πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ τεκμήρια, τὰς φιλολογικὰς δηλ., ἱστορικὰς καὶ θεολογικὰς προϋποθέσεις τοῦ κειμένου τούτου. Ἀρχεται ἀπὸ τῆς εὐχῆς τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς (Ὁ ὦν, Δέσποτα, Κύριε, Θεέ...) καὶ παρακολουθεῖ λέξιν πρὸς λέξιν καὶ φράσιν πρὸς φράσιν τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ θεολογικωτάτην εὐχὴν μέχρι τῶν λόγων τῆς συστάσεως, συγκρίνων αὐτὴν πρὸς τὰ ἀναμφισβητήτως γνήσια συγγράμματα τοῦ Μ. Βασιλείου, τὴν θεολογίαν, τὰς ἰδέας καὶ τὸ προσφιλὲς αὐτῆς λεξιλόγιον. Ἐκ τῆς βασάνου ταύτης ἀποδεικνύεται σαφῶς, ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος ἐπεξεργάσθη προϋπάρχουσαν ἀναφορὰν, ἥτις δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀλεξανδρινὴν λειτουργίαν καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν ὑφ' ἣν φέρεται ἐν τῷ κώδικι τοῦ J. Doresse. Ἡ ἐπεξεργασία αὕτη τυγχάνει βαθεῖα, προδίδουσα δεινὸν θεολογικὸν νοῦν, ἀρίστην γνώσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἀπαράμιλλον χειρισμὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν τριῶν τούτων χαρακτηριστικῶν τοῦ θεολογικοῦ ἔργου τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὸ περὶ Πατρὸς τμήμα εἶναι ἀναμφισβητήτως ἔργον μεγάλου θεολόγου. Τὸ περὶ Υἱοῦ ἔχει κατὰ λέξιν ληφθῆ ἔκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μ. Ἀθανασίου, πρὸς τὸν ὅποιον ἀπεριόριστον σεβασμὸν ἔτρεφεν ὁ Βασίλειος καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ὁποίου θαυμάσιος ἐπωφελεῖτο. Τὸ περὶ ἁγίου Πνεύματος εἶναι καθαρῶς βασιλειανόν, παρουσιάζον πλῆθος παραλλήλων πρὸς τὸ περὶ ἁγίου Πνεύματος ἔργον αὐτοῦ. Ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων καὶ τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ γίνεται κατὰ τρόπον λίαν προσφιλεῖ εἰς τὸν Μ. Βασίλειον. Ἡ ἀνάμνησις εἶναι κατ' ἀριστοτεχνικὸν τρόπον συρραφῆ χωρίων, λίαν γνώριμος καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων τοῦ Βασιλείου, οἱ δ' ὅροι ἐμπολιτεύομαι, ἀφίσταμαι, πλάνη, προσάγων, ἐπίγνωσις, κτάομαι, ἀντίλυτρον, ὑπόμνημα, ἀοιδίμος θάνατος ἀπαντῶσι συχνότατα εἰς τὰς συγγραφὰς τοῦ πατρὸς τούτου.

Ἡ ἐργασία τοῦ π. Capelle δὲν εἶναι πολύτιμος μόνον διὰ τὰ συμπεράσματα αὐτῆς. Εἶναι καὶ ὁ ἀριστος ὁδηγὸς καὶ ὑπογραμμὸς διὰ μίαν ἐπέκτασιν κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα ἐρεύνης καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων εὐχῶν τῆς αὐτῆς λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐτέρων ἐκδοδομένων καὶ ἀνεκδότων, ἑλληνιστῆ ἢ εἰς διαφόρους ἀνατολικὰς γλώσσας σφζομένων, ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερομένων εὐχῶν. Ἡ ἐπίπνοος καὶ λίαν δυσχερὴς αὕτη ἔρευνα θὰ καθώριζε καὶ τὸν ρόλον τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν τῇ διαμορφώσει τῆς βυζαντινῆς λατρείας καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ λειτουργικοῦ αὐτοῦ ἔργου, θὰ ἠδύνατο δὲ πιθανῶς νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν ἱκανῶς περιεκτικῶν «Βασιλειανὸν Εὐχολόγιον».

I. M. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ